

Onze samenkomsten – Missionaire liturgie

Evert VAN DE POLL

Soteria, jg. 27, januari 2010, pp. 5-18.

Missionaire liturgie. Met deze spannende woordcombinatie de mentale grens die bij veel christenen bestaat tussen wat ze beleven op zondagmorgen als ze onder elkaar zijn, en de missie om in de wereld in woord en daad getuige van Christus te zijn. Meer nog, we overschrijden ermee de grens tussen kerk en wereld, doordat de christelijke samenkomst midden in de samenleving plaats en de samenleving in huis halen – ‘de wereld in de kerk in de wereld’, zagezegd.

Toch is deze afbakening maar schijn, zoals ik in dit artikel hoop aan te tonen. Liturgie en missie vormen een onlosmakelijke tweeling. Twee onafscheidelijke reisgenoten. Samen zijn ze van groot belang voor zowel de praktische theologie als de missiologie.

Omdat de gemeente in haar wezen missionair is, omdat zij voortkomt uit zending en in al haar functies een instrument is van Gods zending om heil te brengen op aarde,¹ houden we niet eventjes op missionair te zijn wanneer wij op zondag bijeen komen. Onze samenkomsten vormen een onderdeel van onze zending. Natuurlijk, liturgie is ook pastoraal, onderwijzend, lofprijzing, gebed, onderlinge gemeenschap, en zo meer. Tegelijkertijd is zij missionair, altijd. Omgekeerd kan zending niet zonder liturgie. Zij is in feite liturgie, heilige dienst. Over deze intrinsieke verbinding gaat het in dit artikel.

Dit is een actueel thema. Een van de grootste uitdagingen voor de christelijke gemeente in de huidige Europese situatie is dat zij haar samenkomst en haar zending en haar culturele context met elkaar verbindt, op elkaar betreft.

De doordenking van dit thema in protestantse en evangelische kringen beperkt zich nog tot aanzetten.²

Aansluitend bij die aanzetten ga ik dit thema uitwerken vanuit een evangelische theologische benadering. Ik doe dat aan de hand van tien – nee niet geboden, maar punten. Een checklist, zo u wilt, aan de hand waarvan iedere gemeente regelmatig kan nagaan in hoeverre haar *worship* missionair is, of nog meer kan zijn.

Wat bedoelen we met ‘missionair’ en ‘liturgie’?

Om te beginnen, enkele begripsbepalingen. ‘Missionair’ heeft te maken met missie, zending. Als gemeente van Christus hebben we meerdere opdrachten of ‘missies’ te vervullen, waaronder bijvoorbeeld het cultuurmandaat. Ik gebruik de termen ‘zending’ of ‘mission’ in de klassieke betekenis, namelijk dat van het evangelisatiemandaat: *de communicatie van het evangelie, in woord en daad, onder alle volken en culturen, om mensen uit te nodigen tot bekering en geloof, en hen in verbinding te brengen met de gemeente van Jezus Christus.*

Liturgie wordt veelal wordt geassocieerd met een gereguleerde, gefixeerde vormen van eredienst en traditionele rituelen in de zogenaamde historische kerken. In feite is het een neutraal begrip: *de ordening en de vormgeving van de samenkomst en het leiding geven daaraan, en als zodanig uitdrukking van het geloof van de gemeenschap.* In het Engelse taalgebied kan men in plaats van liturgie ook van *worship* spreken.

Evangelische gemeenten die vrijkerkelijk³ zijn, huldigen het principe van de vrije liturgie: de plaatselijke gemeente is autonoom in de opzet en invulling van haar samenkomst.⁴ Daardoor konden er verschillende rituelen en gebruiken en stijlen tot ontwikkeling komen.⁵ Ook al noemt men dit geen liturgie, dat is het natuurlijk wel.

Thematisering

Nu is de Oosters-orthodoxe traditie van oudsher gewend haar ‘heilige liturgie’ als zodanig als een ‘missie’ te beschouwen, maar dat heeft toch een wat andere inslag. De focus is vertikaal. De uitnodiging aan niet gelovigen om eveneens God te dienen, via deze liturgie, is veeleer impliciet. De

liturgie wordt dan niet opgenomen in een evangeliserende beweging naar de wereld toe, terwijl het daar juist om gaat bij 'missionaire liturgie' of *missionary worship*. Een thematisering hiervan is iets van recente tijd.

Zij begon in de zending, pas in tweede instantie werd het betrokken op de situatie van de kerk in het Westen – aanvankelijk vooral in Rooms-katholieke en oecumenische kringen, sinds eind vorige eeuw ook in de *emerging church* beweging.⁶

De term 'missionaire liturgie' kwam op in de jaren 1950, toen Rooms-katholieke theologen zich bezig hielden met de aanpassing van de traditionele Roomse liturgie aan de culturen in de missiegebieden. Zij vroegen om 'missionaire liturgieën' waarin niet alleen de teksten zijn vertaald maar waarin ook inheemse muziek wordt gebruikt, en waar plaats is voor beweging en dans en inheemse symboliek. Ook de protestantse zending stond voor de uitdaging de liturgische vormen van de moederkerken te contextualiseren of te vervangen met het oog op de lokale taal en cultuur.

Vanaf de jaren 1980 komt het thema missionaire samenkomst ook aan de orde in de praktische theologie, in het kader van de toenemende aandacht voor missionaire in plaats van verzorgende gemeente.⁷

Missionair besef gemeentebreed

Theologen in de historische protestantse kerken gingen twee dingen onder ogen zien. Ten eerste dat hun kerken een minderheid waren geworden onder een grotendeels geseculariseerde bevolking. Ten tweede dat de gemeente als geheel de opdracht heeft het evangelie bekend te maken en te werken aan vrede en gerechtigheid in de samenleving. Vanuit die optiek heeft liturgie alles met missie te maken. Niet alleen de bijzondere evangelisatiedienst maar ook, en juist de gewone kerkdienst. Vrijkerkelijke gemeenten staan bekend om hun evangelisatorische inslag en hun betrokkenheid bij de zending. Toch zijn we er niet zo zeker van of al deze gemeenten wel zo missionair zijn als men zou denken. Ook daar kunnen interne behoeften de meeste aandacht opeisen, ten koste van de betrokkenheid bij de nood van de wereld. Met als gevolg dat men de missionaire dimensie van de samenkomst uit het oog verliest.

Dit brengt ons op het eerste en fundamentele aspect van missionaire liturgie: de noodzaak van missionair besef gemeentebreed. Dit vraagt onderwijs. Hiervoor is de uitwisseling van bemoedigende ervaringen van belang, het getuigenis van nieuwe gelovigen en hun inbreng. Naar de mate waarin de leden dit beseffen, zullen zij ook bereid zijn de nodige stappen te zetten en veranderingen in te voeren om de missionaire dimensie van de liturgie meer tot zijn recht te laten komen.

Wat wil het zeggen dat een kerkdienst missionair is? Erwin Hess vat samen: 'dat zij ongelovigen en halfgelovigen werft en wint, dat zij gelovigen werft en wint en bewaart voor religieuze dwaalsporen, en dat zij gelovigen opwekt en toerust voor apostolische daden'. Bovendien 'biedt zij aan christenen die onderweg zijn een afstraling en een voorsmaak van het eeuwige vaderland dat het einddoel is van alle missionair activiteit'.⁸ Michael Herbst noemt de volgende kenmerken van een missionaire samenkomst: zij is *aufnahmefähig*, *ausstrahlungskräftig* en *aussendungstüchtig*.⁹ Zo gecompriemd kan alleen het Duits zijn. Je zou het zo kunnen weergeven: ontvankelijk voor nieuwe mensen, inspirerend en aanmoedigend tot getuige zijn.

Dit is gemakkelijker geschreven dan gedaan. De consequenties zijn vergaand. In de volgende paragrafen werk ik deze kenmerken uit en voeg ik er een aantal punten aan toe.

Culturele adaptatie

Een geloofsgemeenschap die haar missionaire taak serieus neemt, moet haar samenkomst wel contextualiseren in de taal van de mensen, hun muziek, hun architectuur, en aansluiten bij hun gebruiken voor zover die niet vijandig zijn aan het evangelie. Zo niet, dan sluit zij zich af van haar omgeving, dan belemmert zij op onnodige wijze de communicatie van het evangelie.

Culturele adaptatie is altijd al een kenmerk van evangelische samenkomsten geweest. Het streven was, en is, dat de stijl zo dicht mogelijk bij de 'gewone' mensen staat. 'De evangelische samenkomst kenmerkt zich globaal gesproken door de wil zich permanent aan te passen aan de populaire culturen,' constateert de Franse predikant Richard Gelin. Hij legt uit: 'De evangelische theologie is gehecht aan de notie van de persoonlijke bekering. Deze overtuiging rechtvaardigt de keuze voor de

integratie van de samenkomst in de populaire cultuur. Dat is een missionaire keuze! Het gaat erom de culturele breuk [tussen de gemeente en de wereld] zoveel mogelijk te beperken, en zodoende de niet-gelovigen gemakkelijker te bereiken.”¹⁰

Vanaf de jaren 1970 is er in de hele evangelische wereld een omslag gekomen naar ‘eigentijdse lofprijzing’, met nieuw instrumentarium, nieuwe muzikale stijlen, en nieuwe liedvormen. Zij stemde zang en muziek af op de popcultuur van de baby boom generatie, geboren na de Tweede Wereldoorlog. Opgegroeid met rockmuziek, hoorden ze in de kerk klassieke muziek, psalmen en gezangen en *revival songs* uit voorbije tijden. Ze zochten, en vonden een muzikale expressie die aansloot bij hun tijd.

Het principe van culturele adaptatie houdt als vanzelf in dat er meerdere liturgische stijlen mogelijk zijn, ja zelfs nodig zijn, gelet op de diversiteit van groepen in de multiculturele samenleving. Je kunt nooit de brug naar iedereen tegelijk slaan. Sommige gemeenten combineren twee stijlen. Dat is al veel, maar nog niet toereikend. Er is dus ruimte voor meerdere gemeenten die elk een specifieke liturgisch karakter dragen. In feite gebeurt dat ook.

Voor kerken die gehecht zijn aan hun liturgie met diepe historische wortels, is culturele adaptatie veel lastiger. De vraag is niet hoe waardevol bepaalde gebruiken en hun theologische betekenis zijn, maar in hoeverre zij de communicatie van het evangelie hier en nu bevorderen dan wel belemmeren. Die missionaire vraagstelling stelt de kwestie van traditie en/of vernieuwing in een boeiend kader. Een recente vorm van culturele adaptatie zien we in de beweging van *emerging churches*. Zij benadrukt dat de viering van de geloofsgemeenschap als zodanig *missional worship* is.¹¹ Daarin wil zij bewust de taal spreken van de postmoderne cultuur, met veel aandacht voor symboliek, kunst, en nieuwe vormgeving van oude rituelen. Deze beweging is nog jong en zeer in ontwikkeling.¹² Hoewel zij enkele punten benadrukt die ik eveneens naar voren breng, moet mijn artikel toch los daarvan worden gezien. Ik reken mij niet tot deze beweging.

Publiek gebeuren

De samenkomst is in eerste instantie een ontmoetingsgebeuren. Daarin is sprake van een triangulaire dynamiek: wij komen bij elkaar om de broederschap te beleven en elkaar te bemoedigen, wij richten ons eenparig tot God in lofprijzing en gebed, Hij komt erbij door zijn Woord en door zijn Geest, en we bouwen elkaar op met wat we van God ontvangen.¹³

Primair komen we bijeen voor een ontmoeting met God en met elkaar. Dit gemeenschapsgebeuren staat tegelijkertijd open voor bezoekers die niet tot de geloofsgemeenschap behoren: zij is een publiek gebeuren. Dus is zij missionair!

Jezus vergelijkt de kring van zijn discipelen met een stad op een berg die niet verborgen kan blijven (Mat. 5:14). Ook de samenkomst valt daaronder. Buitenstaanders mogen zien wat er gebeurt. Binnenkomen en kennismaken van wat we geloven. ‘Als een ongelovige bij jullie binnenkomt,’ schrijft Paulus, daarmee aangevend dat de deur voor zoekers en nieuwsgierigen principieel altijd open staat, dan kan het gebeuren dat hij zich voelt aangesproken door wat hij hoort en meemaakt. Dat hij ‘zich ter aarde werpt, God aanbidt en belijdt: Werkelijk, God is in jullie midden’ (1 Kor. 14:25). Zo gaat het niet altijd. Lang niet altijd moeten we zelfs zeggen, al is dit in tijden van reveil een veel voorkomend verschijnsel. Toch onderschatten we vaak de betekenis van de samenkomst voor een niet-christen die we hebben uitgenodigd of om andere redenen de drempel overstapt.

In onze Franse situatie zeggen we vaak: de samenkomst is de vitrine van de gemeente. Wie meer van het geloof wil weten, neemt daar vaak alleen op zondagochtend de tijd voor, want dat is cultureel gezien de tijd om met religie bezig te zijn. Dus komen ze mee naar de gemeente. De samenkomst is niet *van* de wereld maar wel *in* de wereld.

Het feit alleen al dat we bijeen zijn in de Naam van Jezus, zingen, de Schrift lezen, bidden, danken en delen, is een getuigenis. Een statement. Het feit alleen al dat een gelovige op een moment waarop anderen uitslapen, werken of een broodje bij de bakker halen, naar de kerk gaat, is een getuigenis. Daarmee zeg je iets aan je omgeving. Vaak betaalt een gelovige daarvoor een prijs: onbegrip, minachting, sociale uitsluiting of het verlies van een baan.

Dat de samenkomst een publiek gebeuren is, wil niet zeggen dat we er een voorstelling voor het publiek van moeten maken, dat de bezoeker alles moet kunnen snappen en appreciëren. Er is altijd

een mysterie in de liturgie. Maar dat is geen reden om archaïsche taal en traditionele rituelen te handhaven. Het mysterie is niet het mensenwerk van de liturgie, maar Christus, zijn aanwezigheid in ons midden en onze relatie met Hem (Kol. 1:27, Ef. 3:4, 5:32). 'Voor wie niet vertrouwd is met wat gelovigen doen wanneer ze samenkomen, 'mag de enige aanstoot in de liturgie de aanstoot van het kruis zijn'.¹⁴

Zichtbaar teken van het geheim achter de liturgie is het avondmaal. Op dat moment nemen alleen de volgelingen van Jezus deel en kijkt de niet-christen die aanwezig is, toe. In sommige kringen gaan wie deelnemen, staan, en blijven de anderen zitten. In feite is dit een missionair gebeuren. Begint de maaltijd niet altijd met een uitnodiging? Het evangelie vraagt om een respons. Zie Ik sta aan de deur en ik klop... (Op. 3:20). Avondmaalstekst of evangelisatietekst? In feite allebei. Wie voor het eerst opendoet, treedt de werkelijkheid van het mysterie binnen waarvan hij daarna met de maaltijd vierende gemeente gaat getuigen.¹⁵

Omdat de samenkomst publiek is, vereist zij van degenen die eraan leiding geven een zekere stijl, een verzorgde vorm en invulling, helder taalgebruik. En voorbereiding. Wat we echter vaak waarnemen, is al te informeel gedrag en al te populaire spreektaal, preken met de handen in de zak, slordig geklede muzikanten, slecht verzorgde ruimtelijke aankleding, gerechtvaardigd met de gedachte dat 'we toch als gemeente onder elkaar zijn'. Dat is echter niet juist. We zijn onder elkaar voor het oog van de wereld. De waarde van wat we verkondigen vraagt om waardigheid. Om leidinggevend in de samenkomst op dit punt te vormen, is er nog veel werk aan de winkel.

Bijeenkomsten 'voor' buitenkerkelijken?

Bij missionaire samenkomst denken velen direct aan een uitzenddienst voor mensen die 'in de zending' gaan en aan speciale evangelisatiediensten. Traditioneel op zondagavond, of door de weg in een tent, met een evangelist en populaire geestelijke muziek. Of aan Kerstdiensten met hetzelfde doel. Nu heeft dat alles plaatsgemaakt voor gastendiensten, zoekerdiensten, diensten voor belangstellenden, of hoe ze ook maar heten mogen. Met een hoog voorstellingsgehalte. De (be)zoeker wordt niets opgelegd, zal zich niet buitengesloten voelen door lange samenzang, krijgt korte sketches en multimediapresentaties voorgeschoteld... Dit soort diensten zijn in een echte trend. Iedere zichzelf respecterende gemeente doet wel iets op dat terrein. Toonaangevende voorbeelden hiervan zijn de 'zoekerdiensten' van Willow Creek en Rick Warrens model van doelgerichte gemeente. De liturgie is gebaseerd op de levensvragen van de 'zoekers', hun wensen, belevingswereld en muzikale voorkeuren. Er wordt alles aan gedaan om hen op hun gemak te stellen en zo weinig mogelijk drempels in de weg te leggen. Een dienst moet voor hen aantrekkelijk zijn. Heel de samenkomst staat in het teken van de evangelisatie, zij is afgestemd op mensen buiten de kerk. 'Let op de kromme tenenfactor,' zei Christian Schwarz al in de jaren 1990: 'bij welke woorden of handelingen in de dienst krijg je kromme tenen als je bedenkt hoe dit zal overkomen op de ongelovige die je hebt meegenomen? Laat dat dus voortaan zoveel mogelijk achterwege.'¹⁶

In Willow Creek dragen de reguliere zondagdienst en zaterdagavondmeeting dit karakter. Voor de gemeente zijn er *community services* op een doordeweekse avond, met meer lofprijzing, gebed en onderwijs.

Zo ver als Willow Creek gaan maar weinig gemeenten. In verreweg de meeste gevallen blijft het bij speciale diensten afgestemd op buitenkerkelijken. Zij kunnen zeker nuttig zijn voor de communicatie van het evangelie in de directe omgeving. Wel rijst de vraag in hoeverre men hiermee de buitenkerkelijken bereikt die men wil bereiken. Hoeveel bezoekers komen uit een andere kerk waar ze zoiets niet kunnen meemaken? De groei van de evangelische gemeenten blijkt – althans in Nederland – voor een aanzienlijk deel afkomstig uit de 'voorraad' van meelevende tot en met randkerkelijke protestanten.¹⁷

Culturele adaptatie houdt overigens niet in dat liturgische tradities alleen maar ballast voor nu zijn. Dat we uitsluitend moeten afstemmen op de Westerse populaire vermaakcultuur.

In Europese samenleving overlappen de oude liturgische culturen en de huidige culturen van 'de wereld' elkaar nog steeds. In die overlapping kunnen oude vormen een missionaire functie hebben voor nominale kerkleden, agnosten en atheïsten.¹⁸

Neem bijvoorbeeld de rites de passages zoals kinderdoop (of zegening), trouwen in de kerk en een kerkelijk ritueel bij een begrafenis of crematie. Daarvoor doen zij vaak een beroep op een historische kerk met een oud (en mooi) kerkgebouw. In termen van evangelisatie biedt dit geweldige kansen. Denk ook aan officiële herdenkingsplechtigheden in een kerkgebouw. Bij die gelegenheden komt 'de wereld in de kerk', en heeft de voorganger een hoogstpersoonlijk contact met mensen die nooit (meer) een zondagse kerkdienst bezoeken. Zij behoren tot de massa 'culturele christenen'. Die kun je zelfs geen *believers without belonging*¹⁹ noemen, zegt Allan Billings terecht, aangezien ze amper of geen christelijke geloofsovertuigingen hebben.²⁰ Via oude riten blijkt het mogelijk zijn op het evangelie op zinvolle wijze bekend te maken aan (post)moderne cultuurgenoten – op voorwaarde dat men het taalgebruik aanpast en hart voor evangelisatie heeft.

Wel rijst de vraag in hoeverre is hier (nog) sprake van een samenkomst van de *gemeente*? Een liturgisch vormgegeven ritueel voor buitenstaanders dat los staat van het leven van de gemeente in wier kerkgebouw het plaatsvindt, heeft zeker een missionaire functie. Maar is het ook *worship*?

De 'gewone' dienst missionair

Een overmatig accent op het bereiken van buitenkerkelijken via diensten die veel voorbereiding vragen, veel energie opeisen, blijkt te leiden tot een eenzijdige ontwikkeling en zelfs verarming van het gemeentelven, en tot oppervlakkigheid. Dat blijkt onder andere uit een recent intern onderzoek van Willow Creek, waarin we lezen dat veel leden ontevreden zijn en overwegen de gemeente te verlaten. Een onbekend percentage heeft dat al gedaan.²¹ Overigens is een dergelijk verloop een steeds algemener verschijnsel in alle kerken en religies in de VS.²² Willow Creek overweegt zelfs serieus haar aanpak grondig te veranderen en de *seeker services* te vervangen door diensten gericht op gelovigen die willen groeien in hun geloof.²³

Bovendien, door speciale laagdrempelige en missionaire diensten te organiseren, 'suggerer je dat andere diensten hoogdrempelig zijn en niet missionair', aldus Ron van der Spoel, predikant van een missionair gemeenteproject in een nieuw stadsgedeelte van Amersfoort. Hij kiest er liever voor dat elke zondagse kerkdienst toegankelijk is voor 'zoekers' en voor 'gevondenen', 'om te voorkomen dat mensen teleurgesteld raken als zij, aangesproken door een spetterende evangelisatiedienst, de volgende zondag in een gewone kerkdienst terechtkomen.'²⁴

Al hebben zulke speciale bijeenkomsten zeker een functie, zegt Wim Dekker, als predikant verbonden aan de IZB, 'zij mogen er niet toe leiden dat de aandacht wordt afgewend van de missionaire dimensie van de reguliere samenkomsten'.²⁵

Authentiek!

Gelovigen komen primair bijeen om God te danken en te worden opgebouwd in hun geloof. Wanneer zij met overtuiging de dingen doen die zij doen, met hart en ziel, in alle eenvoud, en wanneer zij werkelijk aandacht hebben voor bezoekers, voortkomend uit liefde voor de medemens, dan zal dat een niet-christen zeker aanspreken, ook al begrijpt hij lang niet alles van wat er gezegd wordt en kan hij de liedjes niet meezingen. In de samenkomst proeven buitenstaanders iets van wat het geloof werkelijk voor ons betekent. Dan kan het gebeuren dat zijn hart zich opent voor het evangelie dat het geheim van deze beleving is. In de kleine Franse gemeenten waarin ik werk, blijkt dat de meeste contacten met niet gelovigen werden gelegd tijdens en na de zondagse bijeenkomst. Veel meer dan via klassieke evangelisatieacties!

Vanuit mijn praktijk kan ik het getuigenis bevestigen van een medewerker van een anglicaanse parochie in Londen: 'Tal van mensen hebben ons verteld hoe ze door de zang en de adoratie zijn geraakt en dat ze daardoor gestimuleerd werden hun leven voor God open te stellen. Vaak zeggen ze dat toen ze voor het eerst in onze gemeente kwamen, ze het meest getroffen werden door de manier van zingen. Dat viel hen het eerst op. Wat hen veel deed, was de oprechtheid van de gelovigen ("ze menen wat ze zingen") en een bepaalde sfeer die ze moeilijk onder woorden konden brengen, maar waarvan ze later ontdekten dat dit de aanwezigheid van God was. Deze ervaring bracht hen ertoe vragen te stellen, nog eens terug te komen, en niet zelden kwam het er op den duur van dat ze hun leven overgaven aan God.'²⁶

Wat aanspreekt, is dus de authenticiteit van de beleving. Christian Schwarz spreekt van 'inspirerende samenkomsten' als een voorwaarde voor de groei van de gemeente. Ik vind die term minder geslaagd, omdat zij er gemakkelijk toe leidt het accent te leggen op een mooi liturgisch programma, en op hoe dat op buitenstaanders overkomt. Ik spreek liever van authentieke beleving. Evangelische gemeenten beschouwen het belevingsaspect van hun samenkomsten als een sterk punt voor het bereiken van nieuwe mensen. Vaak is dat ook zo. Maar niet per definitie. Ook een klassieke kerkdienst blijkt buitenstaanders te kunnen aanspreken – alweer, wanneer zij met overtuiging beleefd wordt.

Aan de andere kant merken we op dat er in evangelische samenkomsten een tendens is van minder participatie en meer passiviteit. Door de professionalisering van de muziek komt er een sterkere scheiding tussen podium en zaal, teksten en liederen en plaatjes en video's verschijnen op een scherm... Zodoende krijgt de liturgie iets van een voorstelling, iets wat evangelische van oudsher juist verweten aan de traditionele kerken! Deze zaken worden vaak ingevoerd om de dienst aantrekkelijker voor buitenstaanders te maken, maar wanneer dat ten koste gaat van de authentieke eenvoud en participatie van de gelovigen, gaat de liturgie juist de uitstraling missen die men zo graag wil.

Mensen helpen tot Christus te komen

Een missionaire liturgie werft en wint mensen voor Christus. Wijst hen de Weg. Biedt hen de gelegenheid een stap of meerdere stappen van bekering te zetten. Je kunt wel een oproep doen in de preek, maar daar blijft het vaak bij als er geen moment wordt ingelast waarop mensen de eerste stappen van geloof kunnen zetten. Zeker, je kunt dat impliciet overlaten aan een stil gebed. Maar als iemand niet weet hoe hij moet bidden? Hoe hij christen moet worden? Dan mag een ander hem de hand reiken. Met het oog daarop is er in de evangelische samenkomst veelal wel ruimte voor een concrete persoonlijke respons.

De oude gewoonte om regelmatig in de samenkomst gelegenheid te geven om 'je leven aan de Heer te geven' sterft een beetje uit. Dat is in die zin jammer dat de samenkomst bij uitstek de plaats is waar mensen stappen van toenadering tot God zetten. Zeker, de vormen zijn inwisselbaar. Vroeger mocht degene die zich aangesproken voelde de hand opsteken terwijl iedereen bad (en stiekem toch keek). Er zijn alternatieven denkbaar, minder opvallend, meer anoniem, na afloop vaak. Maar als er niets voor in de plaats komt, dan ontstaat er missionair gezien een leemte in de liturgie.

'Door het gebeuren in de samenkomst aangetrokken gaan bezoekers hopelijk komen tot het punt waarop zij zich openstellen voor de transformerende tegenwoordigheid van God,' schrijft Trevor Lloyd. 'Dus zal de missionaire gemeente alle middelen tot haar beschikking gebruiken om ervoor te zorgen dat haar *worship* mensen leidt tot geloof in Christus, en de plaats wordt waar, in de tegenwoordigheid van God en in gemeenschap met andere christenen, de puzzel van schijnbare zinloosheid in elkaar gaat passen.'²⁷

In onze tijd is tot geloof komen meestal geen momentbeslissing maar een proces dat jaren kan duren. In dat proces speelt een gemeente een belangrijke rol. Daar gaan mensen langzaam maar zeker ontdekken wie Hij voor hen is. Sommigen haken al snel af, anderen na enige tijd. Sommigen blijven en worden op den duur een volgeling van Jezus. Veelal komt dit proces pas tot afronding in de doop.

Voor de samenkomst betekent dit dat er momenten van 'antwoord geven' nodig zijn. Ook dat de tijd vóór de opening en na de officiële afsluiting van groot belang is. Tijd voor informele persoonlijke ontmoeting. Gelegenheid tot nagesprek, stil gebed.

In het Frans maakt men verschil tussen *bienvenue* ('welkom') en *accueil* ('opname' of 'ontvangst'). Een welkom is niet genoeg. Is er ook *accueil*? Nemen we anderen die de moeite nemen te komen, op in ons midden zoals ze zijn? Besteden we aandacht? Houden we rekening houden met hun opvattingen over de samenkomst, ook al zijn zij (nog) geen lid van de gemeenschap? Zo lang de Heer hen maar aan onze liefde toevertrouwt?

Interesse en intercessie

Missionaire liturgie houdt niet alleen in dat we de mensen van buiten maar ook hun context in huis halen. De gelovigen nemen in hun harten en gedachten hun dagelijkse bezigheden mee wanneer zij de kerkzaal binnenstappen. Ook de grote vragen die de samenleving bezighouden, komen mee. Er staat geen doos bij de ingang waarin men deze kan deponeren om er even van af te staan. Er is geen loket waar men ze in bewaring kan geven om na de dienst het hele pakket weer op te pakken. Dus dienen zij ergens in de samenkomst benoemd te worden. Christian Scharen noemt dit het beginsel van 'de wereld in de kerk in de wereld'.²⁸ De sleutelwoorden daarvan zijn interesse en intercessie. Missionaire liturgie is hoogst geïnteresseerd in wat mensen in de wereld bezighoudt, op de vragen en vertwijfeling die dat vaak oproept. Komt dat aan de orde in de preek? Gaat zij in op een christelijke levensstijl te midden van onrecht, verbrokkeling, manipulatie, vervuiling, en wat niet al? Krijgen deze preoccupaties van de wereld, de buurt, het werk, het gezinsleven een plaats in de gebeden, in de liederen? Brengen we hen voor God, in gebed en dankzegging, spreken we erover in getuigenis en uitwisseling en onderwijs? Helpen we zodoende de gelovigen de zaken helderder te zien, te verstaan vanuit de Bijbel? Dat zal hen de motivatie en de kracht geven om zich in te zetten voor verandering in de wereld.

Is er interesse voor het werk van de zending en Gods plan met de wereld? Komen ook die dingen in de voorbede aan de orde? Voorbede – het ondergeschoven kind van de evangelische liturgie.

In de oecumenische kerken krijgt dit punt veel aandacht. Interesse en intercessie voor de noden van de wereld worden zo verbonden met een sociaal-politiek geëngageerde prediking. In evangelische gemeenten krijgen de interesse in en de intercessie voor de wereld eerder te weinig aandacht. Daar blijft zij hooguit beperkt tot het terrein van de evangelisatie. Achter dit verschil schuilen uiteraard theologische verschillen van inzicht over wat de missie van de gemeente in de wereld inhoudt.

Zendende liturgie

Missionaire liturgie vormt gelovigen voor hun taak in de wereld en zendt hen uit voor getuigenis, dienst aan de geloofsgemeenschap en de wereldwijde kerk, inzet voor sociale verandering en bescherming van de leefomgeving. Al is de samenkomst als zodanig geen evangelisatieactie, er is wel een direct verband tussen liturgie en missie. Enerzijds trekt de samenkomst buitenstaanders naar zich toe, en via het leven van de gemeente naar het centrum, Jezus Christus. Anderzijds zendt zij de gelovigen en hun boodschap naar buiten, de wereld in. Orthodoxe Kerken noemen dit de 'liturgie na de liturgie'.

Veel auteurs gebruiken in dit verband de tweeslag vergadering/zending. Of komen/gaan. Of centripetaal/centrifugaal.²⁹ Hoe dan ook, liturgie is *tegelijktijd* vergadering en zending. 'De publieke samenkomst van de *mission community* leidt altijd tot het scharnierpunt van de uitzending,' zegt Darrel Guder. 'De samengeroepen gemeenschap is de gezonden gemeenschap die gezonden wordt.'³⁰

Wanneer we het verband tussen deze twee uit het oog verliezen, krijg je een 'introverte gemeente die haar eigen overleving vóór haar missie plaatst, haar eigen identiteit boven haar taak, haar interne zorgen vóór haar apostolaat, haar rituelen vóór haar dienst'.³¹

We treffen de link tussen liturgie en zending al in het NT. Barnabas en Paulus ontvingen het startsein voor hun missie ontvangen terwijl zij een soort van 'liturgie' vierden en vastten. Een retraite? In ieder geval missionaire liturgie.³²

Nog verder terug kunnen we gaan. De apostelen ontvingen het zendingsmandaat terwijl ze bijeen waren op de berg en de opgestane Heer aanbaden (Matt. 28). Gaat het daar niet om in iedere liturgie? Johannes tekent hetzelfde kader. Op de eerste dag is de geloofsgemeenschap bijeen en Jezus komt erbij. Op wonderlijke wijze, want de deur zat op slot. Hij begroet hen met vrede. Toont zijn handen en zij – tekenen van zijn kruisdood – en zichzelf als de opgestane Heer. De discipelen verblijden zich. Is dit niet de kern van liturgie? Maar wacht, de samenkomst is nog niet ten einde. 'Zoals de Vader Mij gezonden heeft, zo zend Ik jullie ook...'

Dit verband tussen samenkomst en missie heeft doorgewerkt in de liturgie van de vroege kerk en later. De middeleeuwse RK liturgie eindigde met de woorden *ite missa est...* 'jullie worden gezonden'. Vandaar dat de hele liturgie 'mis' is gaan heten. Van liturgie komt zending. Dit besef is als een zwerfkei in de protestantse liturgieën bewaard gebleven, in het slotonderdeel 'zending en zegen'.

Mensen zijn op de zegen gesteld, als op een soort geestelijke voeding die je niet mag missen. 'Ik was nog net op tijd voor de zegen,' zei de laatkomer. Maar let op, zij wordt gegeven met het oog op de zending. 'Gaat dan heen... en ontvangt *hiertoe* de zegen...' Zo hoort de dominee het te zeggen. Dat is een verwijzing naar het zendingsbevel in Matteüs 28. Verstaat de gemeente het echter ook zo? Ik ben bang dat 'gaan' wordt opgevat als 'het zit er weer op, we gaan naar huis, naar de koffie.'

Of alleen de voorganger bij de zending de zegen mag uitspreken, zullen we als aanhangers van de vrije liturgie natuurlijk in twijfel trekken. We zouden liever zeggen: we mogen *elkaar* zegenen met het oog op onze opdracht in de wereld.

De vraag is natuurlijk wel: ervaart de gemiddelde bezoeker de dienst werkelijk als een toerusting voor diens opdracht in de wereld, als een moment van uitzending, in de kracht van de Geest?

De omgekeerde beweging: zending heeft liturgie nodig

Tot nu toe trokken we de lijn van liturgie naar missie, nu moeten we de omgekeerde beweging maken. Of je nu voltijds voor evangelisatie werkzaam bent dan wel als 'leek' via woorden en een christelijke levensstijl het goede nieuws tracht kenbaar te maken, geen enkele vorm van missionaire dienst kan zonder liturgie.

Liturgie draagt de zending. De samenkomst is de plaats waar we de Heer van de oogst aanbidden, de heerschappij van God erkennen, ons openstellen voor zijn kracht, onze fouten erkennen. Dáár dragen we elkaars (missionaire) lasten dragen en brengen we ze voor Gods troon.

Liturgie sluit de zending aan op de bron van haar dynamiek. Die dynamiek kan zending uiteindelijk niet door mensen worden geproduceerd maar alleen door de Geest van Christus. Hij overtuigt harten van de waarheid van het evangelie. Hij leidt mensen tot een moment van beslissing. Bovendien, Hij geeft de gelovige de liefde, de moed, en de woorden die nodig zijn om Christus' getuigen te zijn.

Voor dat alles is er liturgie.

In de liturgie mag de gelovige zich ontspannen, zijn vertrouwen in God vernieuwen, want hoewel de één plant en de ander begiet, het is God alleen die de wasdom geeft.

Liturgie wijst de zending op haar beperking. Met alle aandacht voor missionaire gemeente en missionaire liturgie, mogen we niet de indruk wekken dat zending de hoogste opdracht van de gemeente is. Dat is niet zo. In zijn boek over de zending van de kerk herinnert John Piper ons eraan dat 'niet zending maar *worship* het ultieme doel van de kerk is. *Worship* is het ultieme, en niet zending, omdat God ultiem is en niet de mens. Zending is een tijdelijke noodzakelijkheid, maar *worship* blijft voor altijd³³

Paulus lijkt hierop te doelen wanneer hij zijn zendingswerk en de ondersteuning daarvan omschrijft als een 'liturgie', als heilige dienst.³⁴ Als een vorm van aanbidding eigenlijk.

Let wel, het Engelse begrip *worship* heeft meer dan één betekenis. Het heeft betrekking op (1) de adoratie van God – Vader Zoon en Geest, (2) wat gelovigen doen en beleven in de samenkomst, en (3) het dienen van God op alle terreinen van het leven, elke dag. Ofte wel, op de persoonlijke relatie met God, de liturgie van de geloofsgemeenschap en de christelijke levenswandel.³⁵

Liturgie is dus niet de enige vorm maar wel een vorm van *worship*. Zij is een collectieve aanbidding, een verdichting van onze aanbidding als dagelijkse levensstijl. Het hoogste doel van de liturgie is hetzelfde als het hoogste doel van heel ons leven: Verering van God.

Missionaire liturgie heeft vele aspecten. Het ultieme aspect is *worship*. Als zodanig overstijgt zij het werk van zending en evangelisatie en plaatst zij het in een breder kader. Het uiteindelijk doel van onze missie is niet het bereiken van onbereikten, ook niet de transformatie van de samenleving. Het is aanbidding. Zending is een uitnodiging, in woord en daad, aan mensen overal op de wereld om zich te voegen bij de gemeenschap om samen met anderen de enige God te vereren. Daarom kan zij zelf niet zonder *worship*.

Meer nog, met onze aanbidding anticiperen wij op de toekomst waarin God alles in allen zal zijn.

Dan zal de zending definitief hebben plaatsgemaakt voor *worship*.

¹ Zie: Andrew KIRK, *What is mission*, Londen: Darton, Longman & Todd, 1999, hoofdstuk 2.

² Dit constateert ook de Stephen BURNS, onderzoeker voor contextuele theologie aan de United Theological College in North Parramatta, in zijn paper voor de Australian Association for Mission Studies, *Worship, mission and the public square: a primer* (Canberra: Australian Centre for Christianity and Culture, 2008). Er wordt nog veel verwezen naar John G. DAVIES, *Worship and Mission*, Londen: SCM, 1966. Een recent voorbeeld is Thomas F. SCHATTUER, *Inside Out: Worship in an Age of Mission* (Minneapolis: Fortress, 2000).

³ Een veel geciteerde definiëring van dit type is die van de Kroatische theoloog Miroslav VOLF in *After our likeness: The church as the image of the Trinity* (Grand Rapids: Eerdmans, 1998): Every congregation that assembles around the one Jesus Christ as Savior and Lord in order to profess faith in him publicly in pluriform fashion, including through baptism and the Lord's Supper, and which is open to all churches of God and to all human beings, is a church in the full sense of the word, since Christ promised to be present in it through his Spirit as the first fruits of the gathering of the whole people of God in the eschatological reign of God. Such a congregation is a holy, catholic, and apostolic church. One may rightly expect such a church to grow in unity, catholicity, but one may not deny to it these characterizing features of the church, since it possesses these on the constitutive presence of Christ (p. 158).

⁴ De historische achtergrond en de betekenis van dit beginsel heb ik beschreven in *Samen in de Naam van Jezus*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2007, hoofdstuk 3.

⁵ In *Samen in de Naam van Jezus* laat ik zien dat er ondanks de variëteit wel een overeenkomstig grondpatroon is dat alle evangelische samenkomsten typeert: een drieslag van zang, woord en antwoord, omlijst met een opening en enkele afrondende onderdelen die informeel en variabel zijn (hoofdstuk 3). In zijn onderzoek naar de 'worship rites of Pentecostals' constateert Daniel ALBRECHT dezelfde basisstructuur. Geciteerd door D.B. PASS, 'Worship,' in: John CORRIE (ed.), *Dictionary of Mission Theology*, Nottingham: IVP, 2007, p. 443.

⁶ Het resultaat van even googelen – een handige manier om te kijken of bepaalde namen en begrippen veel of weinig aandacht krijgen – was: 'missionaire liturgie' 4 hits, hetzelfde begrip in het Duits 81 hits, in het Frans 28 en in het Engels 138. In het Spaanse zelfs 431. De verwijzingen zijn bijna uitsluitend naar Rooms-katholieke auteurs en organisaties, in mindere mate naar Lutherse en Anglicaanse bronnen. Het verwante begrip *missional worship* scoort hoger. De linken leiden grotendeels naar de *emerging church conversation*.

⁷ Meer hierover in: Gerben HEITINK, *Een kerk met karakter*, Kampen: Kok, 2007, en Andrew KIRK, *What is mission*, hoofdstuk 11 ('the Church in Mission').

⁸ Geciteerd in J.A.B. JONGENEEL, *Missiologie II: Zendingstheologie*, Den Haag: Boekencentrum, 1991, p. 228. Mijn vertaling uit het Duits.

⁹ Michael HERBST, *Missionarische Gemeindeaufbau*, Stuttgart, 1988, p. 249. Hij omschrijft de betekenis van deze begrippen in de vorm van vragen: 'Is de dienst in haar geheel uitnodigend? Komen de vele gaven van de gemeenteleden tot uiting? Worden nieuwe bezoekers op gepaste wijze begroet en opgenomen?'

¹⁰ Richard GELIN, 'Le culte en fête,' pp. 4f. Mijn vertaling uit het Frans.

¹¹ In plaats van 'missionair' gebruikt men de term *missional*. Alan Christopher MONTGOMERY biedt goede omschrijving van wat men in de *emerging church* beweging onder *missional worship* verstaat: It is the formative and expressive work of God's people through word, art, and community. Corporate worship submerges us into the story of God's people, the cultural context provides the reference point for the way in which we express that, and it is community-oriented, not individualistic. This includes valuing the treasures of the historic and global church' ('*What is Missional worship?* Kyrie Eleison Missional Worship Coaching, www.missionalworship.com/).

¹² Meer hierover in het overzichtsartikel van Raymond VOLGERS, 'De toekomst van de gemeente: een verkenning in de emerging church beweging,' in *Soteria*, jaargang 25/1, 2008, blz. 41-51.

¹³ Dit heb ik uitgewerkt en geargumenteed in *Samen in de Naam van Jezus*, hoofdstuk 1.

¹⁴ Aldus de anglicaanse liturgist C.O. BUCHANAN, 'Liturgy,' in: John CORRIE (ed.), *Dictionary*, p. 212.

¹⁵ Avondmaaldiscipline is een controversieel onderwerp, in zowel historische kerken als evangelische gemeenten.

Open of gesloten avondmaal? In feite is in geen enkele gemeente het avondmaal volledig gesloten dan wel volledig open. Altijd zijn er voorwaarden. Daarmee wordt iets zichtbaar van de breuklijn tussen wie Christus wel en (nog) niet toebehoren – al valt die breuk niet geheel samen met de lijn tussen kerkleden en anderen! Het is zinvol onze avondmaalspraktijk te doordenken vanuit het oogpunt van missionaire liturgie.

¹⁶ Opgetekend tijdens een seminar over gemeenteontwikkeling, georganiseerd door de Evangelische Alliantie in Driebergen, 1990.

¹⁷ Zie Sipco VELLINGA, *Een ondernemende beweging. De groei van de evangelische beweging in Nederland*, Amsterdam: Vrije Universiteit, 1991. Er is gebrek aan recenter godsdienstsociologisch onderzoek naar de mate van 'transfergroei'.

¹⁸ Hierop wijst ook Stephen BURNS in *Worship, mission and the public square: a primer*, p. 2.

¹⁹ De term *believing without belonging* is geïntroduceerd door de Engelse godsdienstsocioloog Grace DAVIE, ze bedoelt ermee dat steeds meer mensen in Europa wel geloven in God en in de christelijke waarden maar zich niet aansluiten bij een kerk (*Europe, the exceptional case: parameters of Faith in the Modern World*, Londen: Darton, Longman & Todd, 2002, p. 5).

-
- ²⁰ Alan BILLINGS, *Secular Lives, Sacred Hearts: The Role of the Church in a Time of No Religion*, London: SPCK, 2004, p. 17.
- ²¹ Greg HAWKINS et al., *Reveal*, Barrington, Illinois: Willow Creek Community Church, 2007. Daarin wordt geconcludeerd dat 'while Willow has been successfully meeting the spiritual needs of those who describe themselves as "exploring Christianity" or "growing in Christ," it has been less successful at doing so with those who self-report as being "close to Christ" or "Christ-centered." In fact, one-fourth of the last two groups say that they are either "stalled" in their spiritual growth and/or "dissatisfied" with the church'.
- ²² *The U.S. Religious Landscape Survey*, Pew Forum on Religion & Public Life, 2008, en de discussie hierover in David VAN BIEMA, 'America's Unfaithful Faithful,' in *Time Magazine*, February 25, 2008.
- ²³ Matt BRANAUGH, 'Willow Creek's Huge Shift; Influential megachurch moves away from seeker-sensitive services,' *Christianity Today*; May 15, 2008.
- ²⁴ Interview met Ron VAN DER SPOEL in *Nederlands Dagblad*, 4 december 2006, p. 2.
- ²⁵ Interview met Wim DEKKER in *De Stentor*, 18 mei 2007, p. 3.
- ²⁶ Het betreft de *Holy Trinity Church* in de Londense wijk Brompton – jawel, de gemeente waar de Alfacursussen hun oorsprong hebben. Opgetekend in Roy SHELDON, *In Spirit and in Truth*, Hodder & Stoughton, 1989, blz. 174.
- ²⁷ Trevor LLOYD, 'Mission and Worship,' in: Paul BRADSHAW (ed.), *Dictionary*, p. 320. Mijn vertaling uit het Engels.
- ²⁸ Christian SCHAREN, *Public Worship and Public Work: Character and Commitment in Local Congregational Life*, Collegeville: Liturgical Press, 2004, pp. 203f.
- ²⁹ Zo bijvoorbeeld John DAVIES, 'Mission and Worship,' in: John DAVIES (ed.), *A New Dictionary*, pp. 374f., en Richard BAUCKHAM, *Bible and Mission: Christian Witness in a Postmodern World*, Carlisle: Paternoster, 2003, chapter 2.
- ³⁰ Darrell GUDER (ed.), *Missional Church : A Vision for the Sending of the Church in North America*. Grand Rapids: Eerdmans, 1998, p. 243. Mijn vertaling uit het Engels. Darrell Guder wordt in de emerging church beweging veelvuldig geciteerd.
- ³¹ John G. DAVIES, *Worship and Mission*, London: SCM Press, 1966, p. 9.
- ³² In zijn studie over Paulus noemt de Rooms-katholieke theoloog Josef HOLZNER, dit de 'eerste missionaire liturgie' uit de geschiedenis van de kerk (*Paul de Tarse*, Paris: P. Téqui, 1997, p. 108).
- ³³ John PIPER, *Let the Nations be Glad – the Supremacy of God in Missions*. Grand Rapids: Baker, 2003², p. 17.
- ³⁴ *Leitourgía*, Rom. 15:16 en 27, 2 Kor. 9:12 en Fil. 2:30. Mijn vertaling uit het Engels.
- ³⁵ Zie voor deze heldere categorisering: D.B. PASS, 'Worship,' in: John CORRIE (ed.), *Dictionary*, pp. 441f.